

Giriş. İstənilən xalqın dil sistemi mədəni, tarixi və sosial prosesləri əks etdirərək daim dəyişir. Dilin əsas funksiyasını tam yerinə yetirməsi üçün söz ehtiyatı insan fəaliyyətinin bütün sahələrində baş verən dəyişikliklərə operativ reaksiya verməlidir [11]. Dilin inkişafının əsas mexanizmlərindən biri sözlərin başqa dillərdən götürülməsidir. Sözlərin alınma prosesi alimlər tərəfindən qaçılmaz bir hadisə kimi qəbul edilir [3]. Alınmalar bu baxımdan nadir hallarda orijinal mənasını saxlayır, bu da yeni istifadə şərtlərinə uyğunlaşma ilə əlaqədardır. Leksik elementlərin bir dildən digər dilə qəbulu çox qədim bir hadisədir və artıq qədim dünya dillərinə məlum idi [1, s. 9; 6, s. 23]. L.L.Nelyubina görə, alınma “bir dilin lüğət tərkibinə xarici sözün daxil edilməsidir” [5, s. 28; 2, s. 248]. “Alınma leksik vahidlərin bir dildən digərinə keçidi və onların yeni dil sisteminə uyğunlaşması prosesidir, alınmaların yaranmasının səbəbləri çoxsaylı və fərddir” [4].

Alınma sözlər hər bir dilin formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynayır. Onlar çox vaxt artıq müəyyən məna kəsb edən alıcı dilə daxil olurlar, lakin uyğunlaşma prosesində müxtəlif dəyişikliklərə məruz qala bilər. D.Kristal [9, s. 23] elementləri ingilis dilinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş 350 dildən danışır. Bununla belə, cavablandırılması lazım olan mühüm sual budur: ingilis dili başqa dillərdən sözləri niyə, nə vaxt və necə götürür? A.K.Ba və T.Kaybə [7, s. 1] görə, ingilis dilinə yol tapan sözlərlə nəticələnən mədəni müxtəliflik bizə ingilis dilinin tarixinin əslində uzun illər ərzində təmasda olan mədəniyyətlərin tarixi olduğunu xatırladır.

Belə dəyişikliklərdən biri sözün ilkin mənası daraldıqda, yalnız konkret kontekstlərdə və ya peşəkar sahələrdə tətbiq oluna bilən mənanın dar ixtisaslaşmasıdır. Bu fenomen bütün dünyada dillərdə, xüsusən də mədəni və elmi-texniki mübadilənin xüsusilə intensiv şəkildə baş verdiyi qloballaşma dövründə fəal şəkildə müşahidə olunur. Mənanın dar ixtisaslaşmasının aşağıdakı səbəbləri vardır:

1. Mədəni və linqvistik ehtiyacları uyğunlaşma. Alınma söz yeni dilə daxil olduqda, leksik sistemə uyğunlaşır, burada artıq oxşar sözlər ola bilər. Qarışıqlığın qarşısını almaq üçün yeni söz yüksək ixtisaslaşdırılmış məna əldə edərək, müəyyən bir səviyyədə istifadə olunmağa başlanır. Məsələn, ingilis *manager* sözü Azərbaycan dilində ən çox idarəetmə və ya satış sahəsindəki peşələri ifadə etmək üçün istifadə olunur, ingilis dilində isə daha geniş məna daşıyır.

2. Peşəkar fəaliyyətin xüsusiyyətlərinin əks olunması. Alınma sözlər tez-tez mənalарının daraldığı peşəkar sahələrə nüfuz edir. Məsələn, ingilis dilindən götürülmüş *computer* sözü Azərbaycan dilində sırf elektron hesablama qurğusuna aid edilirdisə, ingilis dilində onu istənilən hesablama maşınlarına aid etmək olar.

3. Üslubi məhdudiyyətlər. Bəzən alınmış söz müəyyən sosial qrup və ya kontekstlə əlaqələndirilir. Məsələn, fransızca *charmant* sözü rus dilində ilkin mənasını itirmiş və yalnız retro mədəniyyətlə bağlı köhnəlmiş mətnlərdə istifadə olunmağa başlamışdır. Dar ixtisaslaşmadan elmi və texniki leksika, qastronomik leksikada istifadə olunur. Məsələn, latın dilində aktual (actualis sözündən) sözü Azərbaycan dilində “hazırda əhəmiyyət kəsb edən” mənasını verirsə, ingilis dilində actual sözü “real, faktiki” mənasını saxlayır. Mətbəx və yeməklə bağlı sözlər də çox vaxt ixtisaslaşır. Məsələn, italyan dilindən götürülmüş *pasta* sözü rus dilində yalnız müəyyən bir növ makaron deməkdir, italyan dilində isə daha geniş məna daşıyır və istənilən xəmir mənasını verə bilər. Rus dilində servomotor (ing. servo motor) kimi texniki alınmalar müəyyən bir cihaz növünü ifadə edən mühəndislik mühitində ciddi bir tərif aldı.

Müasir dildə alınma sözlərin mənasının dar ixtisaslaşması rəqəmsal texnologiyalar, marketinq və media mədəniyyəti kontekstində xüsusilə nəzərə çarpır. Məsələn, Azərbaycan dilində *trend* sözü (ing. trend) ilk növbədə moda meyllərini və ya istiqamətlərini ifadə etmək üçün istifadə olunur, ingilis dilində isə daha geniş, o cümlədən statistika və iqtisadiyyat sahələrində də işlənir. Belə dəyişikliklər təkcə semantik prosesləri deyil, həm də sosial-mədəni tendensiyaları əks etdirir. Dil sistemi ifadə vasitələrinə qənaət etməyə çalışır, bu da dildə alınan sözlə müəyyən bir funksionanın təyin edilməsinə səbəb olur.

Alınma sözlərin mənalарının dar ixtisaslaşmasının öyrənilməsi dilin təkamül mexanizmlərini başa düşmək üçün vacibdir. Bu, bizə nəinki dillər arasındakı əlaqələri daha dərinlən araşdırmağa, həm də dildə əks olunan sosial və peşəkar təcrübələrin inkişafını izləməyə imkan verir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, alınma hər hansı bir dilin inkişafını müşayiət edən, mədəniyyətlərin, cəmiyyətlərin və iqtisadi sistemlərin qarşılıqlı təsirini əks etdirən prosesdir, lakin alınma sözlər nadir hallarda alıcının dilində ilkin mənasını saxladığından bu dəyişiklik bir çox amillərlə bağlıdır. Bunların arasında istifadə kontekstinin təsiri, eləcə də cəmiyyətdəki sosial və mədəni dəyişikliklər xüsusilə seçilir.

Alınma sözlərin mənasının dəyişməsinin əsas səbəblərindən biri onların istifadə kontekstidir. Kontekst həm xüsusi vəziyyəti, həm də daha geniş sosial, mədəni və ya peşəkar keçmişə əhatə edə bilər. C.Pelidija və T.Memisevic [10] linqvistik kontekstlə, yəni yeni mədəni və texniki terminlərin adlandırılması zərurəti ilə müəyyən edilən ingilis dili alınmalarının istifadənin əsasını təsvir edir. A.S.Kanaqarajah [8] qeyd edir ki, ingilis dilinin öyrənilməsi mübahisələrə səbəb olub, çünki o, dominant sosial qrupların təbliğatını və ideologiyasını tətbiq edir. Qeyd olunmalıdır ki, söz bir dildən digər dilə keçdikdə o, istər-istəməz yeni istifadə şəraitinə düşür. Nəticədə onun mənası

⁸⁷ Azərbaycan Tibb Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, gerayzademalahat1955@gmail.com

⁸⁸ Azərbaycan Tibb Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim, nigar1972@bk.ru

⁸⁹ Azərbaycan Tibb Universiteti, müəllim, shahmaliyevanubar@yahoo.com

yeni ehtiyacları ödəmək üçün darala və ya genişlənə bilər. Məsələn, ofis sözü (ing. office) rus dilində ən çox müasir şirkətlərlə əlaqəli iş sahəsi mənasına gəldi, ingilis dilində isə ümumiyyətlə inzibati qurum mənasını verə bilər.

Peşəkar mühitdə sözlər çox vaxt dar ixtisaslaşmış mənalara qazanır. Məsələn, brifinq sözü (ing. briefing) rus dilində qısa mətbuat konfransı və ya iclas mənasında işlənməyə başlamışdır, ingilis dilində bu söz daha universal istifadə olunur və hər hansı bir qısa məlumat prosesi mənasını verə bilər. İstifadə konteksti sözün emosional mənasına da təsir göstərir. Məsələn, rus dilində *гламур* (ing. glamour) əslən “cazibə” və ya “ovsun” mənasını versə də, müasir dövrdə parlaq dəbdəbə ilə əlaqələndirilir. Bu mənə dəyişikliyi onun moda və sosial həyata həsr olunmuş media kontekstlərində tez-tez istifadəsi ilə bağlıdır.

Alınma sözlər uyğunlaşma prosesində sadələşdirilə bilər. Məsələn, Azərbaycan dilində *printer* sözü (ing. printer) çap üçün cihaz deməkdir, ingilis dilində isə bu söz mətbəəçiyə və ya çap ilə məşğul olan təşkilata da aid edilə bilər. Əsasən elektron avadanlıqlardan bəhs etdiyi Azərbaycan dilində istifadə konteksti mənanın daralmasına kömək etdi. Qeyri-rəsmi nitqdə alınma sözlər çox vaxt mənasını dəyişir. Məsələn, ingilis dilində *like* sözü sosial şəbəkələrdə bəyənmə işarəsi kimi istifadə olunmağa başlanmışdır. Bu dəyişiklik sözün internet rabitəsi kontekstində geniş yayılması ilə bağlıdır.

Alınma sözlərin mənasının dəyişməsi də cəmiyyətdə baş verən sosial və mədəni transformasiyalarla da sıx bağlıdır. Cəmiyyət, onun dəyərləri, moda meyilləri və yeni texnologiyalar sözlərin qavranılması, istifadə edilməsi və şərh edilməsinə təsir göstərir:

1. Qloballaşma dövrü. Qloballaşma sözlərin, xüsusən də ingilis dilindən kütləvi şəkildə alınmasını asanlaşdırdı. Bununla belə, sözlər çox vaxt yerli realıqları əks etdirmək üçün çevrilir. Məsələn, ingilis dilində “hadisə” və ya “qutu” mənasını verən *кейс* sözü (ing. case) rus dilində yeni mənə – “təhlil üçün praktiki tapşırıq” mənasını əldə etmişdir, bu da işgüzar mühit və təhsil üçün xüsusilə xarakterikdir. 2. Dəyərlərin və normaların dəyişdirilməsi. Mədəni dəyişikliklər, məsələn, yeni sosial ideyaların və ya həyat tərzinin məşhurlaşması sözlərin qavranılmasına təsir göstərə bilər. Məsələn, başlanğıcda hər hansı yeni müəssisə mənasını verən *стартап* (ing. startup) sözü Azərbaycan dilində ilk növbədə texnoloji yeniliklərlə əlaqələndirilməyə yönəlmişdir. Bu, IT sənayesinin inkişafı və onun müasir mədəniyyətdəki əhəmiyyəti ilə bağlıdır. 3. Kütləvi mədəniyyət və media. Medianın alınma sözlərin mənasına güclü təsiri var. Məsələn, əvvəlcə “həyəcan” və ya “səs-küy” mənasını verən *хайн* (ing. hype) sözü rus dilində, xüsusən də sosial şəbəkələrdə istənilən qısamüddətli məşhurluq və ya diqqəti cəlb etmək üçün fəal şəkildə istifadə olunmağa başlanmışdır. 4. Sosial qruplar və sub-mədəniyyətlər. Alınma sözlər çox vaxt müəyyən sosial qrupların və ya sub-mədəniyyətlərin dilinin bir hissəsinə çevrilir, bu da yeni mənalara yaranmasına səbəb olur. Məsələn, ingilis dilində “nitq, söhbət və ya musiqi” mənasını verən *реп* (ing. rap) sözü Azərbaycan dilində sırf musiqi sənəti janrı ilə əlaqələndirilmişdir. 5. Elmi tərəqqi və texnologiya. Texnologiyanın inkişafı alınma sözlərin mənalарının dəyişməsinə kömək edir. Məsələn, ingilis dilində hər hansı bir cihaz mənasını verən *гаджет* (ing. gadget) rus dilində, əsasən, müasir elektron cihazları ifadə edir. 6. Tarixi hadisələr. Alınma sözlərin mənalарının transformasiyasında tarixi dəyişikliklər də rol oynayır. Məsələn, rus dilində *революция* (latınca *revolutio*) sözü təkcə astronomiya (səma cisimlərinin inqilabı) ilə deyil, həm də XX əsrin əvvəllərində baş verən hadisələrdən sonra baş verən sosial və siyasi transformasiyalarla əlaqələndirilir.

Nəticə. İstifadə kontekstinin təsiri və cəmiyyətdəki sosial dəyişikliklər alınma sözlərin mənalарının dəyişməsinə kömək edən iki əsas səbəbdir. Bu proseslər dilin nə qədər çevik olduğunu və onun yeni şərtlərə uyğunlaşmaq qabiliyyətini göstərir. Bu dəyişiklikləri öyrənmək bizə müxtəlif dillərdən və mədəniyyətlərdən olan sözlərin cəmiyyətin dinamikasını əks etdirən yerli leksik sistemin bir hissəsinə necə çevrildiyini daha dərinlən anlamağa imkan verir.

Alınmış sözlər təkcə leksik vahidlər deyil, həm də tarixin, mədəni qarşılıqlı əlaqənin və sosial cərəyanların daşıyıcısıdır. Onların dəyişiklikləri göstərir ki, dillər zamanın çağırışlarına uyğunlaşaraq, danışanların dünyagörüşünün və həyatının əks olunmasına çevrilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyeva N. İngilis dilində alman dilindən alınmaların dinamikası. Filologiya məsələləri, 2023, № 11, s. 9-15.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М., 1986.
3. Аязова А.А. Лингвистическая проблематика заимствования: семантический аспект и лингвострановедческие компоненты. Филологические науки. с. 122-128. - <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskaya-problematika-zaimstvovaniya-semanticheskiv-aspekt-i-lingvostranovedcheskie-komponenty/viewer>
4. Брейгер М.А. Процесс языкового заимствования как способ реализации коммуникативных потребностей в рамках межкультурного взаимодействия // Лингвокогнитивные проблемы коммуникации. – 1997. – с. 49-65.
5. Неллобин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. – 3-е издание, переработанное. – М.: Флинта: Навка. 2006. – 320 с.
6. Сарангаева Ж.Н., Даржинова Л.В. Роль заимствований в английском языке. Вестник Калмыцкого университета. 2015, №3 (27), с. 22-26.
7. Baugh, A. C., Cable, T. A History of the English Language. Fourth Edition. Routledge: Taylor & Francis Group. 1993.
8. Canagarajah, A. S. Resisting linguistic Imperialism in English Teaching. Oxford: Oxford University Press. 1999.
9. Crystal, D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.
10. Pelidija, J., Memišević, T. Engleske posuđenice u dnevnim novinama i časopisima u BiH. In: J. Granić (Ed.). Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova. 2006, pp. 553-561.
11. Thomason Sarah G. Language Contact: An Introduction. Washington, D.C.: George-town University Press, 2001. – 310 pp.

Аçar sözlər: alınma, məlumat, inkişaf, leksika, cəmiyyət

Ключевые слова: заимствование, информация, развитие, лексика, общество

Keywords: borrowing, information, development, lexics, society

Xülasə

Alınma sözlərin mənalарının dəyişməsinin öyrənilməsi qloballaşma və mədəni qarşılıqlı əlaqə şəraitində dilin inkişaf dinamikasını əks etdirən müasir dilçiliyin mühüm istiqamətidir. Tədqiqatın yeniliyi qəbuledici dildə alınma sözlərin semantikasının transformasiyasına töhfə verən istifadə kontekstinin təsiri və sosial-mədəni dəyişikliklər kimi amillərin təhlilinin vurğulanmasıdır. Mövzunun aktuallığı müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində dil təmaslarının intensivliyi ilə bağlıdır, burada alınma dil sisteminin ayrılmaz hissəsinə çevrilir və yeni mənalарın formalaşmasında fəal iştirak edir.

Изменение значения заимствованных слов

Резюме

Изучение изменения значения заимствованных слов является важным направлением современной лингвистики, отражающим динамику развития языка в условиях глобализации и культурного взаимодействия. Новизна исследования заключается в акценте на анализе таких факторов, как влияние контекста употребления и социокультурные изменения, способствующие трансформации семантики заимствованных слов в принимающем языке. Актуальность темы связана с интенсивностью языковых контактов в условиях современного информационного общества, где заимствование становится неотъемлемой частью языковой системы и активно участвует в формировании новых значений.

Changing the meaning of borrowed words

Summary

The study of the change in the meaning of borrowed words is an important direction of modern linguistics, reflecting the dynamics of language development in the conditions of globalization and cultural interaction. The novelty of the study lies in the emphasis on the analysis of factors such as the influence of the context of use and socio-cultural changes that contribute to the transformation of the semantics of borrowed words in the receiving language. The relevance of the topic is associated with the intensity of language contacts in the conditions of the modern information society, where borrowing becomes an integral part of the language system and actively participates in the formation of new meanings.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova